

Андакулова Ж.А., Боогачиева А.Ж., Субанова М.

**ОКУТУУНУН МОТИВАЦИЯЛЫК ЧӨЙРӨСҮН ТҮЗҮҮ ОКУУЧУЛАРДЫН
ИНСАНДЫК САПАТЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ШАРТЫ КАТАРЫНДА**

Андакулова Ж.А., Боогачиева А.Ж., Субанова М.

**СОЗДАНИЕ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ ОБУЧЕНИЯ КАК УСЛОВИЕ
РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ**

J.A. Andakulova, A.J. Boogachieva, M. Subanova

**THE CREATION OF MOTIVATIONAL SPHERE
OF EDUCATION AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT
OF PERSONAL QUALITIES OF STUDENTS**

УДК: 378.4:369 (045)/ 373.2

Мотивация бул мотивдердин жыйындысы, ал активдүүлүккө түрткү берет жана анын багытын аныктайт. Инсандын иш-аракеттери жана багыты уюмдун максаттарына жана жеке максаттарына жетүү үчүн умтулууларын аныктайт. Адамдын ар кандай иш-аракеттери иш-чөйрөгө, өзүнө жана башкаларга, дүйнө таанымына, баалуулук багыттарына, мүнөзү жана темпераментине таасирин тийгизет, ал жүрүш-туруш себептерине жараша болот. Макалада, мотивациялык чөйрөнү түзүүдө инновациялык педагогикалык технологияларды пайдалануу менен компетенттүүлүккө жетишип, инсандык сапатты өнүктүрүүнүн маани-маңызы ачылган. Айрым компетенцияларды калыптандыруу аркылуу инсандын жеке сапатын өнүктүрүүгө багытталган технологияларды окуу процессине киргизүүдөгү мугалимдин аракети көргөзүлгөн. Андан ары окутуу технологиясына тиешелүү теориялык материалдар практикалык сунуштар боюнча мотивациялык чөйрө түзүү белгиленген.

Негизги сөздөр: мотивациялык чөйрө, инсандык сапат, доминанттык система, адаптациялык көндүмдөр, системалык-структуралык билим, базалык билим, жашоо көндүм.

Мотивация – это совокупность мотивов, побуждающих к активности и определяющие ее направленность. Активность и направленность личности определяет стремление к достижению личных целей и целей организации. Любая активность человека предполагает воздействие на среду, на других и на самого себя, она зависит от мотивов поведения, мировоззрения, ценностных ориентаций, характера и темперамента. В статье раскрывается содержание использования в обучении биологии инновационных педагогических технологий по формированию компетентностей в условиях создания мотивационной среды. Показано, как учитель может использовать обучающие технологии в процессе обучения и развивать личностные качества через формирование отдельных компетенций. В ней содержатся как теоретические вопросы, так и рекомендации по использованию отдельных обучающих технологий, создающих в учебном процессе мотивационную среду.

Ключевые слова: мотивационная среда, личностные

качества, доминантная система, адаптационные способности, системно-структурные знания, базовые знания, жизненные навыки.

Motivation – a set of motives that encourage activity and determine its direction. Activity and orientation of the individual determines the desire to achieve personal goals and objectives of the organization. Any human activity involves the impact on the environment, on others and on himself, it depends on the motives of behavior, Outlook, value orientations, character and temperament. Human activity has a different orientation – it can be useful, progressive or, conversely, harmful, causing moral and material damage to other people. The article discloses the content of the use in teaching of the biology of innovative pedagogical technologies of formation of competences in terms of creating a motivational environment. It is shown how the teacher can use in the process of teaching to develop personal qualities through the formation of individual competencies. It further contains the theoretical material, recommended some teaching technologies creating in the teaching process of motivational environment.

Key words: motivational environment, personal qualities, dominant system, adaptive abilities, system-structural knowledge, basic knowledge, life skills.

Биз жашап турган коомдо азыр да, келечекте да улам жаңы кырдаалды жаратып туруучу социомаданият шарты өкүм сүрөт. Муну полимердик (көп кырдуу), бирок улам өзгөрүлүп туруучу социомаданият чөйрөсү дейбиз. Бизди курчап турган коомдук кырдаал дайыма ушундайча болот. Бул биз жашап турган коомдук өнүгүүнүн негизги багыты. Натыйжада коомдун өзөгүн, ички өз ара жана эл аралык денгээлдеги конкуренцияга жөндөмдүү жашоо көндүмдөрү жана инсандык сапаты мүчөлөрү (кандай гана өзгөрүү болбосун алгылыктуу шартта жашап кете алуучу инсандар) түзөт. Мына ушундай абал билим берүүнү коомдук жашоонун жогоркудай нугуна салууну талап кылат: Адамдагы инсандык сапат - коомдо орчундуу орунду ээлөөгө мүмкүндүк берген иш-аракеттерди аткаруу боюнча белгилүү багыттагы туруктуу

доминанттык система катары калыптанган жана анын ийгилигин камсыздаган жекече касиет. Бул сапат, коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартында адаптациялык жөндөмдүн негизин түзөт. Мындай адам кандай гана өзгөрүү болбосун өзүнө жана коомго пайдалуу аракетти аткарууда ийгилик жаратып өмүр жолун улай берет. Ал коомдун сыртында калбайт, эч качан селсаяк болбойт, же башка негативдүү ишке барбайт. Ушундай алгылыктуу жашоону камсыздаган жана коомдук өнүгүүнүн тенденциясына дайыма туура келип турган инсандык сапатка эмнелер кирет?

Биринчиден орто мектепти бүткөн адамдын фундаменталдык жана системалык структурадагы базалык билимин, ошондой эле аны колдоно билүүсү, башкача айтканда окуучуларда инсандык *сапаттуу компетенттүүлүктүн* калыптануусу, билимдин функционалдуулугу жана универсалдык билгичтиктин өнүгүүсү, ийкемдүү, мобилдүү жана динамикалык аракеттин болуусу. Ушундай коомго жана анын өнүгүү тенденциясынын инварианттык өзөгүнө дал келген инсандын модели билим берүүнүн стратегиялык багытын аныктайт. Демек, орто мектептин бүтүрүүчүсү 10-20 жылдан кийин кандай адам болот? Анын моделинде кандай сапаттар болгондо, ал коомдо алгылыктуу орунду ээлей алат.

- Жогорудагы базалык билимдин негизинде өзүнө жана коомго тиешелүү конкреттүү маселелерди чечүүгө тез киришүү жана аны ийгиликтүү аткарууга дал келген билимдин матрицасы аркылуу тармактык маалыматтын навигациялык жагдайын таап, керектүү жүктөмүнө жетишүү (когнитивдүү компетенттүүлүк); муну тынымсыз өзгөрүп турган коомдун, полимердик социомаданият шартында аткара алуу. Ошол эле мезгилде командасынын алдында жоопкерчиликти өзүнө алуу жана башкалардан да жоопкерчиликти талап кылуу укугуна ээ болуу, сөз сүйлөө, эсептөө, анализдөө маданиятына ээ болуп, лингвистикалык жактан белгилүү деңгээлдеги компетенттүүлүк (социалдык-коммуникативдүүлүк).

- Мектептин бүтүрүүчүсү жалпы адам баласына, өзүнө, мамлекетине тиешелүү императивдик мамиледеги баалуулуктарды функционалдык деңгээлде аткара алуу (өзүн-өзү уюштуруу жана проблемаларды чечүү);

Мына ушул айтылгандар орто мектептин иш-аракетинин натыйжасы (продуктасы) боло алат. Азыркы учурда ушундай компетенттүүлүктү калыптандыруу проблемалык абалда болгондуктан аны чечүүнүн мотивациялык чөйрөсүнө токтолобуз.

Компетенттүүлүк мотивациялык чөйрө сабакта жаңы маалыматты берүүнүн алгачкы учурунан башталат. Ал төмөнкү тартипте аткарылат: окуу материалын түшүндүрүүдөн мурун аны өздөштүрүү боюнча

окуучулардын алдына милдет коюлат. Ал айрым окутуу технологиясы аркылуу аткарылат [1]. Көпчүлүк окутуу технологиялары, башкача айтканда, тиги же бул ыкма (стратегия) сабакта материалды түшүндүрүүнүн алдында окуу процессине киргизилет да, аткарылыш сапаты боюнча ар бир баланын жетишкен натыйжасы бааланат. Мында окуучулардын мугалим түшүндүрүп жаткан материалды өздөштүрүүсү таймашуу шартында аткарылып, алардын жоопкерчилик менен аракеттенүүсүнө шарт түзүлөт. Башкача айтканда, окуучулардын материалды өздөштүрүү аракети мотивациялык чөйрөдө аткарылат. Бул белгиленгендер төмөндө көргөзүлгөн түйүндүү компетенттүүлүккө жетишүүнүн негизги шарттарынын бири болуп эсептелет.

Бул маселе азыркы учурда дүйнөлүк коомчулуктун көзөмөлүндө турат. Атап айтса, 1996-ж. Европа кеңеши Европадагы билим берүү долбоорунун жүзөгө ашырылганын белгилеп, ал боюнча Берн шаарында өткөн конференциядагы «Билим - жашыруун билинбеген кенч» деген отчетто [14] *түйүндүү компетенттүүлүктүн* маани-маңызын аныктап, ал адамды базар экономикасынын шартында өз алдынча жашоого мүмкүндүк бере турган негизги көндүм экендиги белгиленген. Ошондуктан көпчүлүк мамлекеттерде билим берүү мазмунун кайрадан карап чыгуу жана аны модернизациялоону *түйүндүү компетенттүүлүккө багыттоо көзөмөлгө алынган.*

Компетенттуулук – (латын сөзү) ишти жоопкерчиликте жана өз укугун сезүү менен аткаруусу. Аны чечмелөө «Compete» деген сөздүн маанисинде жатат. Compete – бул адамдын конкуренциялык шарттагы, таймашуу, жарышуу түрүндөгү иш-аракетти аткаруудагы көндүмүнүн туруктуу калыптануусу. Компетенттүүлүк жеке инсан үчүн да, коом үчүн да маанилүү натыйжалуулук. Ошону менен бирге базалык билимдин негизинде калыптанган жана жекече баалуулук маани-маңызга ээ болгон, цивилизациялык тажрыйба топтому.

Ал инсандык сапат болуп, иш-аракеттин көп кырдуу жана улам алмашып туруучу шартында пайда болуп турган маселени (проблеманы) өз алдынча чечүүдө адамдар ар түрдүү деңгээлдеги позитивдүү мамиле түзө алат, жаңы технологияны колдонууда маалыматтарга сынчыл көз карашты аткарат жана дайым профессионал катары билимин өркүндөтүүдө интелекттүүлүк көндүмү калыптанган болот.

Ошентип, компетенттүүлүк бул окуучулардын өз билимин колдонууга дайыма даярдыгынын туруктуу абалда болуп туруусу, ошондой эле аны жүзөгө ашыруудагы билгичтиги, реалдуу турмуштагы практикалык милдеттерди чечүүгө карата баалуулук мамилеси жана жоопкерчиликти өз мойнуна алуусу, өзүн курчап

турган чөйрөгө карата мамилесиндеги маданияттуулук негизде топтолгон тажрыйбасын колдонуусу. Бул айтылган мүнөздөмө билим берүү мазмунун модернизациялоодо негизги багыт (ориентир) болот деп белгиленет, Берндеги [1] өткөн эл аралык конференцияда.

Ошондой эле бул документте билим берүүнү модернизациялоонун стратегиясы аныкталып, *түйүндүү компетенттүүлүк* билим берүү процессине, төмөнкүдөй төрт багытта негиз болоору белгиленген:

- Окуучулар күн сайын ар бир сабактагы маалыматтан өзүнүн жекече билимин констатация кылат. Башкача айтканда, алган түшүнүгүн өз алдынча кайрадан карап чыгып, аны таанып билүү жана колдонуу аракетинде өз ийгилигин сезет.

- Практикалык аракетти өздөштүрүү менен продуктаны алуу. М.: схеманы, чиймени, сүрөттү аткарууда жана долбоор иштеп чыгууда натыйжасын көрө билүү.

- Жашоо көндүмдөрүн өздөштүрүү: адамдар менен мамилешүүдө ийгиликке жетишүү жана анда башка адамдарга зыян келтирбөө. Баардык аракетте жоопкерчиликти сезүү.

- Коомдук жашоодогу социомаданият чөйрөсүндө өзүн-өзү бекемдөө жана өз потенциалын өнүктүрүү. Өзүн инсан катары баалоо. Ошондой эле атуулдук жоопкерчиликти бийик тутуу.

Ошентип; методду, ыкманы технологиялык стратегияларды пайдалануунун негизи инсандык сапатты өнүктүрүүгө багыттоо компетенттүүлүктү калыптандыруу аркылуу жүзөгө ашырылат. Ал эми компетенттүүлүктү калыптандыруу окутуу технологияларын колдонуу менен аткарылат.

Жогоркуларды эске алуу менен окуучуларды материалды өздөштүрүү акыл аракетиндеги өз жообун пландаштырууга үйрөтүү үчүн биринчи учурда анын жолун, эрежелерин, пландын жалпы схемасын (максаты, милдети, иштин этабы, алардын ирети) берүү максатка ылайык, ага план түзүү.

Ар кандай ишти ийгиликтүү аткаруу анын ыкмаларын билүүгө байланышкан. Ыкмаларды канча кылдат колдоно алса, иш ошончолук чеберчилик менен туура жана так аткарылат. Адамдын ишке кызыгуусу да анын ыгын билгендикке байланышат. Ошондой эле, билим алуу ыкмасын окуучу үйрөнүп алса, ал ийгиликтүү окуунун өбөлгөсү болоору шексиз.

Мына ушул айтылгандардын негизинде билимди уютуу жана чечмелөө технологиясы, өз алдынча иштөө, кейс-технологиясы модулдук технология ж.б. иштелген.

Билимди уютуу жана чечмелөө технологиясы.

Процессти пландуу үйрөнүүгө көнүгөбүз. Кандай гана процесс болбосун, план боюнча өздөштүрүү ыгын өрчүтүү зарыл. (Муну физика, химия, география

боюнча да пайдаланса болот):

1. Процесс кайсы жерде жүрөт?
2. Ага кандай заттар жана сырткы таасирлер катышат?
3. Процесстин жүрүшү үчүн кандай шарттар керек?
4. Ал процесстен эмнелер түзүлөт жана пайда болот, же кандай кубулуштар байкалат?
5. Процесс тиричилик үчүн жана зат алмашууда кандай роль аткарат?

Окуучулар фотосинтезди ушул план менен өздөштүрүү боюнча көнүгүүнү кайталашат. Анткени процессти пландуу кабыл алууну, үрөөндүн, тамырдын дем алуусунда да жогоркудай пландуу өздөштүрүүнү баштан өткөрүшкөн.

Ошондой эле, сырткы түзүлүштү үйрөнүү дагы төмөнкүдөй план боюнча аткарылат:

1. Организм кайда жашайт?
2. Ал шартка карата организмдин денесинин формасы кандай?
3. Денеси эмне менен капталган?
4. Денеси канча бөлүктөн турат?
5. Кайсы бөлүгүндө эмнелер жайгашкан?

Жаныбарлардын скелетин да ушул сыяктуу план менен үйрөнсө болот:

1. Баш бөлүгү.
2. Омуртка тутуму.
3. Көкүрөк клеткасынын сөөктөрү.
4. Ийин курчоо кол сөөктөрү жана жамбаш курчоо сөөктөрү.

Демек, мугалим түшүндүргөндө дагы, окуучулар жооп бергенде дагы, ушундай план менен алып барылат. Бул пландарды алдын-ала окуучуларга жеткиликтүү түшүндүрүп коюу зарыл. ж.б.

Бортовой журнал стратегиясы.

Бул стратегияны колдонгондо окуучулар материал менен таанышуунун алдында өзүнө төмөндөгүдөй суроо коюшат:

- Бул тема боюнча мен эмнени билем?
- Эмнени үйрөнүшүм керек?
- Эмне үчүн?

Бортовой журналдын схемасы.

Окуучунун аты жөнү _____

Темасы _____

Күнү _____

Ишти аткарууга кеткен убакыт _____

Маалыматтагы түйүндүү түшүнүктөр	Түшүнүктүү схема түрүндө чагылдыруу

Бортовой журнал схемасын колдонуу системасы.

Мугалим бортовой журнал менен иштөөнү төмөнкүчө түшүндүрөт:

1. 7-10 мүнөт тексттин мазмуну боюнча маалымат берет.

2. Окуучулар 7-10 мүнөт бортовой журнал менен иштешет. Анда түйүндүү түшүнүктөр, сүрөттөр, схемалар белгиленет.

3. 5-8 минут, топто же эки-экиден болуп журналдагы маалыматтын мазмунун талкуулашат.

4. Мугалим түшүнүксүз суроолорго токтолот жана маңыздуу аткарылган ишке баа берет.

5. Андан кийинки суроого жараша мугалим тексттин мазмуну боюнча маалымат берет да, анан жогорку тартипте журнал менен иштешет.

Бул ыкманы аткаруудан мурда мугалим темага тиешелүү түшүнүктөрдү терминдерди доскага жазып же слайдда толук тизмегин келтирет. Аны окуучулар өзүн-өзү баалоосун эки бөлүктүү күндөлүккө жайгаштырат.

Он - терс - кызыктуу (ОТК) стратегиясы.

Окуу материалында берилүүлүчү айрым фактылар, объектилер (өсүмдүктөр, жаныбарлар, аба, суу ж.б.) өзүнүн чөйрөсүнө оң, терс жана кызыктуу таасирлерди тийгизип турушат. Бул рефлексиялык анализдин бир түрү. Ошол үйрөнүп жаткан фактыны процесстин окуянын кандайдыр бир адамга, коомго, жашоого, жаратылышка тийгизген таасирин ой жүгүртүп, аны баалоого жана колдонууга мүмкүндүк берет. Мисалы: бактерияларды, курт-кумурскаларды, сөөлжандарды, деги баардык нерсени ушул өңүттөн анализдөөгө болот. Ошентип, окуучу анализдөө жолдорун өздөштүрүп калыптана баштайт.

Ал төмөнкү таблица формасында жүргүзүлсө болот.

Оң жактары	
Терс таасирлери	
Кызыктуу жагы	

Кейс-технологиясы. Бул технология 1908-жылдары Гарвард бизнес мектебинде колдонулуп, бир топ ийгиликтерди жараткан. Анан XX кылымдын 60-жылдарында Батыш Европанын мектептеринде окутуу технологиясын билим берүү процеске киргизүү уюштурулат.

Натыйжада окуучулар менен мугалимдин позициясы ортого салынат, окуу процесси диалог формасында жүрүп, сабактын максатын жүзөгө ашырууда коллективдүү, топтук, жекече иш-аракеттер аткарылат, башкача айтканда «окуучу - окуучу», «мугалим -

окуучу», «окуучу - окуу китеби», «окуучу - компьютер». Бул жерде окуучунун окуу иш-аракеттин субъектиси болот.

Бул технологияда окуучунун сабактагы аракети төмөнкүчө болот:

- ой жүгүртүүсү, ички аракеттери эркиндик мейкиндигинде жүрөт;

- эреже боюнча иштөөгө көнүккөн болот;

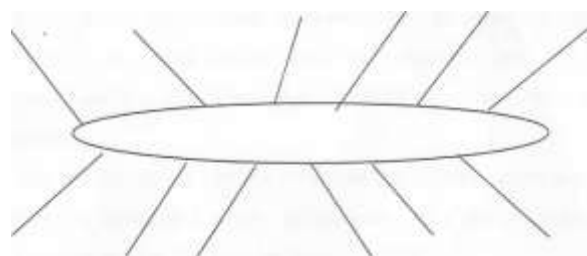
- өз билиминдеги кемчилигин өзү аныктайт.

Ошентип өнүктүрүү менен окутуу бул окуу процессин туруктуу аракеттеги окуу элементинин коштоп турушу болуп эсептелет.

Фишбой стратегиясы. Fishbone (англ.) – балык скелети. Мында темадан темага өтүүчү түшүнүктөр системага келтирилип, аларды бир бүтүн түшүнүккө алып келет.

Натыйжада биринчи баштапкы түшүнүктө берилген аныктама темадан - темага өтүп отуруп, белгилүү структурадагы билимдин системасы түзүлөт.

Бул түшүнүктүн формасы төмөнкүчө:

Балыктын жалпы көрүнүшү жана анын кабыргалары. Мунун ичине баштапкы аныктаманы жазышат. Ал аныктамага тиешелүү жагдайлар кабыргаларга жазылат.

СОФТ-анализ стратегиясы. Топто иштөө менен иштин натыйжасы боюнча сунуштар (презентация) жасалат. Ал эми окуучулардын дептерине эчтеке жазылбай, алар топто иштеген иштер чагылдырбай калат. Ошондуктан топтогу окуучулардын пикирлери жана көпчүлүктүн пикири эмнеге токтоду? Окуучунун дептеринде өзүндө белгиленет. Анын формасы төмөнкүчө:

<p>Көпчүлүк окуучулар кандай пикирге келди</p>
<p>Класстагы окуучулардын ар кандай пикирлери</p>

Корутунду. Биологиялык билим берүүдө компетенттүүлүктү жүзөгө ашырууда татаал биологиялык кубулуштар жана ага байланыштуу объектилердин түзүлүшү, алардын байланышындагы мыйзам ченемдүүлүктөр жана аларды кабыл алуудагы технологиялык ыкмалар системалык мамиленин негизинде каралат. Анткени дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшү көз караш менен караганда, жаратылыштын уюшулушу *иерархиялык* түзүлүштө. Башкача айтканда, анын ар бир баскычы өзүнчө система болот. Мисалы, жандуу жаратылышта клетка, орган, организм, популяция, биоценоз, биосфера баскычтары. Булардын ар бири өзүнчө биологиялык система экендиги жана төмөнкү баскычтагы система өзүнөн жогорку баскычтын тутумуна киргенде кайрадан жаны касиетке ээ болоору, алардын өзүнөн жогорку системаны пайда кылуучу байланыштын тутумундагы мыйзам ченемдүүлүккө баш иери иерархиялуулук деп аталат. Эми ушундай мазмунга карата методдорду, ыкманы технологиялык стратегияларды тандоо, ошондой эле аларды окутуу процессинде колдонуу дагы системдуулук аркылуу

бир бүтүндүүлүктү түзгөн билимди камсыз кылып, анын фундаменталдык деңгээлин талаптагыдай кармоого мүмкүндүк берет.

Ушул бир бүтүндүүлүктүн диалектикалык биримдигин камсыз кылуучу дагы бир шарт, окуу тарбия иштеринин бардык формаларын жана окутуу технологияларын да инсандык сапаттын өнүгүүсүнө багыттоо болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Даутова О.Б. Современные педагогические технологии в профильном обучении. Учебник. / Методическое пособие для учителей под редакцией А.П. Тряпицкой. - СПб.: КАРО, 2006. - 176 с.
2. Загашев И.О., Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Учим детей мыслить критически. - СПб.: Изд-во «Альянс Дельта», 2003.
3. Зорина И.Д. Системность – качество знаний. - М., 1976. - 64 с.
4. Кавтарадзе Д.Н. Обучение и игра. Введение в активные методы обучения. - М.: Изд-во «Флинта», 1998.
5. Кларин Г.Ю. Перспективные школьные технологии: Учебник. / Методическое пособие. - М., 2000.

Рецензент: к.пед.н., доцент Жакышова Б.Ж.